

**ORXON-YENİSEY ABİDƏLƏRİNİN LEKSİKASINA DAİR
(AZƏRBAYCAN DİLİ DİALEKT VƏ ŞİVƏLƏRİ İLƏ MÜQAYİSƏ)**

E.Ə.İBRAHİMOVA
Bakı Dövlət Universiteti
neko_81@mail.ru

Məqalədə müqayisə üsuluna əsaslanaraq Orxon-Yenisey abidələri ilə Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin leksikasının təhlilinə yer verilmişdir. Məlum olur ki, qədim türk yazılı abidələrində-Orxon-Yenisey abidələrində mövcud olan bir sıra dil vahidləri (sözlər) müxtəlif fonetik dəyişmələrə uğrayaraq öz izlərini müasir Azərbaycan dili dialekt və şivələrində mühafizə etmişdir.

“Dil xalqın malıdır və bu cəhətdən tamamilə təbiidir ki, hər bir dil mənsub olduğu xalqın tarixi ilə bağlıdır. Dil elə bir güzgüdür ki, xalqın tarixi bu və ya digər şəkildə öz əksini orada tapır” (1, 120).

Bu baxımdan da qeyd edə bilərik ki, hər bir dil onu yaradan və yaşadan xalqın düşüncə tərzində, təfəkküründə özünü qoruyub saxlayır.

Dildə və dil vahidlərində baş verən inkişaf və ya tənəzzül xalq tərəfindən formalaşan ədəbi abidələrdə, o cümlədən yazılı mənbələrdə özünü əks etdirir. Bu cəhət də Azərbaycan dilinin tarixi inkişafını öyrənməyə əsas yaradır. Azərbaycan dilini başqa türk dilləri ilə müqayisəli şəkildə tədqiq etmək və onun ilk təşəkkül dövrünü aydınlaşdırmaq işində bizə türk dillərinə aid bir sıra yazılı abidələr, onların araşdırılması kömək etmişdir.

Məlum olur ki, xalqın tarixi ilə dilin tarixinin möhkəm əlaqəsi dilin heç də bütün səviyyələrinə aid deyil. Belə ki, tarixin izi daha çox dilin lüğət tərkibində özünü göstərir. Dillərin leksik səviyyəsinin – sisteminin tədqiqi göstərir ki, eyni realiyalar dildə müxtəlif şəkillərdə ifadə oluna bilər. Dilin leksik quruluşuna daxil olan söz və ifadələrin bir çoxunu həmin xalqın özəlliklərinə bələd olmadan izah etmək çətindir. Və bu məsələdə müqayisə mühüm rol oynayır. Tədqiqatçıların bildirdiyi kimi, müqayisə dilin tarixini yaratmaq üçün dilçinin əlində olan yeganə alətdir (1, 240).

Qohum olan dillərin müqayisəsi üçün əsas mənbə yazılı abidələrdir. Bununla yanaşı, bildirməliyik ki, konkret olaraq bir dil üzrə təhlil üçün ən doğru mənbələr dialektlərdir. Belə ki, işlək dildən tərklənən sözlər dialektlərdə və şivələrdə qorunub saxlanıla bilər. Bu cəhətdən də Orxon-Yenisey abidələrində mövcud olan leksik vahidlərlə Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrindəki vahidləri müqayisəli tədqiq etmək, onlardakı səs fərqlərini, sözlərdəki yaxınlığı, uyğunluğu araşdırmaq lazımdır.

Orxon-Yenisey yazılı abidələri türk dillərinin əldə olan ən qədim yazı nümunələri hesab olunur.

Türk dillərinin oğuz qrupuna daxil olan və böyük bir arealda yayılan Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi öz mənşəyinə görə yekcins deyil. Azərbaycanlılar tarixən müxtəlif etnik qruplarla qarşılıqlı əlaqədə olmuşlar ki, bu da dilin müxtəlif yaruslarında olduğu kimi, leksikasında da izini qorumuşdur. Azərbaycan dili şivələri bu qarşılıqlı təsirdən kənar qalmamışdır. Dialekt leksikasının dil mənbəyindən danışarkən iki əsas-qədim türk-Azərbaycan və alınma qatını izləmək məqsədəuyğundur. Tədqiqat obyektimizə Orxon-Yenisey abidələrində mövcud olan sözlər (leksika) olduğundan araşdırmamız da bu yöndən aparılmışdır. Bu sahədə toplanan faktiki dil materialları belə bir əsası söyləməyə imkan verir ki, Azərbaycan dili dialekt və şivələrində əsl türk Azərbaycan mənşəli sözlər ön planda durur. Azərbaycan dilindəki sifətlər, əvəzliliklər, saylar, fellərin, demək olar ki, əksəriyyəti dilimizin özünəməxsus qədim sözləridir. Tarixən müstəqil leksik vahid kimi mövcud olan belə sözlər ya eyni semantik yüklə, ya da müəyyən dəyişikliklə işlənməkdədir. Orxon-Yenisey yazılı abidələrində mövcud olan dil vahidlərində (sözlərdə) baş vermiş semantik və ya struktur təkamülü təsəvvür etmək üçün bunları dil mənşəyinə görə ayırmaq və inkişafını izləmək lazım gəlir. Bu mənada da Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin bizə verdiyi materialların rolu əvəzsizdir.

Yuxarıda söylədiyimiz ümumi fikirləri aydınlaşdırmaq üçün müqayisəli şəkildə Orxon-Yenisey yazılı abidələrinin materialları ilə Azərbaycan dili dialekt, şivələrində izini saxlayan söz və ifadələri nəzərdən keçirək:

Yağuk // yağru // yağut – yaxın

Bu sözə Orxon-Yenisey yazılı abidələrində, əsasən üç formada rast gəlinir: yağuk / yağru / yağut (icbar növdə). Məs: **Yağru** kontukda kisrə ayıg bilig anta ögür ermis – Yaxın yerləşdikdən sonra pis əməlləri eləcə öyrədilmiş (KT_b5).

Yağuk ersər edkü ağı berür (KT_v7) – **Yaxında** yerləşən xalqlara hədiyyə verir.

Süçük sabım, yımşak ağıın arıp bodunıg ança **yağutur** ermis (KT_b5). Şirin sözü ilə yumşaq hədiyyəsi ilə aldadıb uzaq xalqı eləcə **yaxınlaşdırmış** (5, 6).

Yağru sözü yağ kökündən və -ru istiqamət hal şəkilçisindən ibarətdir. S.Əlizadənin göstərdiyi kimi “Azərbaycan dilində -rı ünsürü ilə bitən on – on beş söz var ki, sinxron planda onlar sadə hesab edilməlidir. Əslində isə onlar struktural inkişafına görə düzəltmədir, ikinci sözlərdir” (10).

Türk dillərində -rı şəkilçisi yoxdur və heç bir zaman olmamışdır: sözün həmin – tərkib hissəsinə, iki şəkilçinin (-ır + -ıq) birləşməsindən, “reaksiyasından” alınan qalıq kimi baxılmalıdır” (10, 29). Buradan da belə qənaətə gəlirik ki, bu söz ikiqat sadələşməyə uğramışdır.

Yağuk // yağru – yaxın sözü Azərbaycan dili dialekt və şivələrində öz izini saxlamışdır. Belə ki, həmin sözə bəzi fonetik dəyişməyə uğramış halda rast gəlirik, lakin semantik cəhətdən heç bir fərq yoxdur. Naxçıvan Muxtar Respublikasının dialekt və şivələrində bu sözə yavıx // youx şəklində rast gəlinir (3).

Körk // kört – görkəmli, gözəl

Azərbaycan dilində baş verən leksik – semantik hadisələr dil vahidlərindən kənar qalmamışdır. Məs: bir çox hallarda qədim abidələrə məxsus olan sözlər semantik boşalma keçirərək onun variantları dildə sabitləşdiyi, geniş işləndiyi, bəzən qədim kök və ya söz dildə qalır, ondan əmələ gələn sözlər ya arxaikləşir, ya da dialektlərdə mühafizə olunur. Qədim türk yazılı abidələrində “gör” felindən formalaşmış olan “görk” (gözəllik), körklük // körklü (yaraşlıq, gözəl, gözəgəlimli) sözləri işlənməmişdir

(11, 317-318).

“Divani lüğati-it türk”də oxuyuruq: “**Görklük** toniğ özündə, tatlığ aşığı azınka” / **Gözəl**, yaraşlıq paltar özünə, dadlı yeməyi özgəsinə (9, 45).

“Qədim türk lüğətində göstərilir ki, “körk//görk” sözü düzəltmə olub və ikihecaldır: kör + -ük; gör + -ek tərkib hissələrindən ibarətdir. Fuziya (sıxlaşma) hadisəsi nəticəsində “körk” // “görk” şəklində düşmüş olan bu söz əsasən dörd mənada işlənir: gözəllik, görkəm, görünüş, nümunə”. Bu vahidə müasir türk dillərində müstəqil lüğəvi vahid kimi geniş rast gəlinir. Məs:

Menim **görkümə** tarığ uduğ kılın. // Mənim **sürətimə** hamı sitayiş etsin (11. 317).

Kərəkü içi nə tək ol, tügünki nə tək ol, közününki nə tək **körüklük** ol ...! (BB 27) / Çadırın içi necədir, tüstü yeri (bacası) necədir. Pəncərələri necə **görünüşlüdür**. // (gözəl mənasında) (5, 6).

Müasir ədəbi dilimizdə “görk” sözü yalnız görkəm, görkəmli, görkəmsiz sözlərinin tərkibində qalmışdır. Bundan fərqli olaraq, dialekt və şivələrimizdə isə bu söz özünü bəzi ifadələrdə qoruyub saxlamışdır. Semantik cəhətdən isə başqa məzmun ifadə edir: “Nümunə, dərs, örnək” mənasını ifadə edir: “Qoy, bu ona görk olsun” – Qoy, bu ona dərs olsun (qərb dialektlərində) (3).

Bir faktı da qeyd etməliyəm ki, son zamanlar KİV (Kütləvi İnformasiya vasitələri) -dilində “görk” sözündən geniş istifadə edilir. Ələlxüsus, görünüşlə, görkəmlə bağlı məsələlərdə. Məs.: O, öz **görkündən** razıdır // Yəni görünüşündən.

“Görk” sözü başqa türk dillərində indi də müstəqil işlənmə mövqeyinə malikdir. Məs: qırğız. görk – “gözəllik, zəriflik, görünüş”; türkmən: “görklü – gözəl; yakutca: görünc – görünüş, üst-baş”.

Maraqlıdır ki, “görk”dən əmələ gəlmiş “görklü” başqa türk dillərində işlək olsa da, müasir dilimizdə demək olar ki, istifadə edilmir.

Biti // **biti** – sözü “yaz, həkk et, yazı” mənasında türk dillərinin qədim Orxon-Yenisey abidələrində, o cümlədən Azərbaycan dili abidələrində yaz(maq), yazı sözləri ilə paralel işlənmişdir. Bu felə M.Kaşğarlının lüğətində də rast gəlinir. Məs: Ər **bitig bitidi**. / Adam **yazı yazdı** (9, 325).

Qeyd etməliyik ki, bu fel həm oğuz, həm də uyğur abidələrində geniş istifadə olunub. Abidələrin dilində “bitig” şəklində də işlənmişdir. Məs:

Bark itgüçi, bədir yaratığıma, **bitig** taş itkügi Tabğaç Kağan çikanı çanq səngün kəlti (KT_{sm}13) / Sərdabə tikən, naxış yaradan, **yazılı** daş düzəldən Tabğaç xaqanın qohumu Çan sənin gəldi. Bundan başqa,

Bəngü taş tokıtdım, **bitidim** (KT_k13) / Abidə daşını tikdirdim, **yazdırdım**.

“Bitik” feli uyğur abidəsi olan “İrk **Bitik**” abidəsinin adında da keçir. Bu abidənin digər adları isə “Bəxtnamə” və “Falnamə” adlanır (5, 6).

Biti//biti–feli indi müasir ədəbi dilimizdə işlənməsə də, onu yalnız şifahi nitqdə, o cümlədən qərb, şimal-şərq, şimal dialektlərində bir-iki ifadənin tərkibində rast gəlmək olur. Məs: yazı-bitik; dua-pitik; cadu-piti.

Bu fel heç bir fonetik dəyişiklik olmadan Azərbaycan klassiklərinin şerlərində də istifadə edilmişdir. Məs:

Yazdım **pitiyi** qamu sərəsər
Tutdım anı qarşıma bərabər

Xətai

Məlum olduğu kimi, türk dillərində səs əvəzlənməsi hadisəsi geniş yayılmışdır.

Bir sıra türk dillərində büt ~ bit ~ püt ~ pit variantları ilə işlənən bu felin mənşəyini bəzi tədqiqatçılar (DTC) gah Çin, gah da hind-Avropa dillərində axtarmışlar (11).

Cəlilov F. göstərir ki, “Bizcə, həmin fel türk mənşəli biç sözü ilə eyni kökdəndir. Bunu “yazi” sözünün bitik ~ biçik (türk-monqol) paralelliyi və rus dilindəki “печатъ” sözü də göstərir. Allomorfların yaranmasında iştirak edən fonetik dəyişmələr belədir: b>p; ı>i; i>ü (2).

Apa – müasir Azərbaycan ədəbi dili üçün arxaik leksik vahid olan bu söz Orxon-Yenisey yazılı abidələrinin dilində “ata”, “rütbə” bildirən söz, “əcdad”, “ana” mənasını ifadə etmişdir. Məs:

Kül çor başlayu, ulayu şad apıt bəglər, önsrə tölüs bəglər, apa tarkan (BX_c13). / Külçor başda olmaqla, ardınca gələn şad-apıt bəylər, öndəki tölüs bəyləri, apa tarkan (burada rütbə bildirən söz mənasını daşıyır).

Apa tarğanğaru içrə sab idimis (T₁₃) / **Apa** Tarkana gizli xəbər göndərmiş (burada da rütbə məzmunu ifadə edir).

Lakin “Kültigin” abidəsində bu söz “ulu qohum-əqrəba” mənasında işlənmişdir. Məs:

Kisi oğlnta üzə eçüm – **apam** Bumın M=Kağan (KT_{b,s}1) / İnsan oğlunun üzərində **əcdadım** Bumın Xaqan.

“Yenisey” abidələrində isə “ata” məfhumu daşımışdır. Məs: Çor **apası** barur (XVIII) / Çor **atası** gedir (ölür) (5, 6).

E.V.Sevortyan isə öz lüğətində bu sözü ana və qadın cinsinin aid olan digər mənə ifadə etdiyini göstərmişdir (13).

“Apa” sözü Azərbaycan dili dialekt və şivələrində özünəməxsus qədim və tarixi xüsusiyyətlərini mühafizə etmişdir. Belə ki, bir sıra türk dillərində olduğu kimi Azərbaycan dilinin dialekt və şivlərində bu söz fonetik dəyişikliyə uğramışdır: apa < aba, yəni sözün kar samiti cingiltili samitə modifikasiya etmişdir. Bu fakt və xüsusiyyətlər digər türk dillərinə nisbətən oğuz dilərində cingiltilənmə hadisəsinin güclü olması ilə bağlıdır. Qədim kitabələrdə “apa” sözü şimal-şərq dialekti olan Quba şivəsində “aba” şəklində “ata” mənasında işlənmişdir (3, 15). Təbriz dialektində isə “ana” mənasında işlənir. Bu sözə qərb qrupu dialektlərində (Ermənistan SSR Kirovakan şəhəri) və şivələrində “əbə” variantında təsadüf olunur (3, 222). Güman etmək olar ki, qərb qrupu və Sabirabad şivələrindəki əbəçi / əvəçi mamaça sözü “apa” sözünə -ç⁴ şəkilçisinin artırılması ilə düzəlib (3, 212).

“Apa” sözü eyni ilə bu məzmununda müasir türk ədəbi dilində “ebe” / “uşağı böyüdü - saxlayan” / şəklində işlənir: “ebe-nine”.

O cümlədən bu sözə müasir türk ədəbi dilində geniş işlənən bir ifadənin tərkibində də rast gəlmək olur. Məzmun etibarilə “uzaq qohum” və ya “yaxın dost” mənasını ifadə edən “**ahpabım**” sözündə. Quruluş etibarı ilə “apa” sözündən fərqlənsə də, ifadə etdiyi məzmu eyniliyini qoruyub saxlamışdır.

Bar/var(maq) – feli tarixi baxımdan ən qədim türk feli olub bu günə qədər öz varlığını bir sıra törəmələrdə mühafizə etmişdir. Əksər türk dillərində (başq., qaz., kum., qırğ., tat., türkmən, tuv., noq., uyğ., yak.) (11, 233) bu fel özünü – bar – formasında göstərir. Yalnız müasir türk ədəbi dilində və Azərbaycan dili dialekt və şivələrində “var”(maq) şəklində qalmışdır.

Bar/var(maq) feli qədim türk yazılı abidələrində Orxon-Yenisey kitabələrində müxtəlif mənada “get, yola düşmək, hərəkət etmək, aradan çıxmaq, ölmək” və s.

müstəqil lüğəvi vahid kimi istifadə edilmişdir (5, 83).

Daha sonrakı mənbələrdə və bəzi türk dillərində “apar, gəlmək, keçmək, artmaq” və s. mənaları göstərilmişdir (11, 64-65).

Türk, xüsusilə Azərbaycan dilində hələ orta əsrlərdən etibarən bu fel həm işləklik, həm də məna çalarları və variantları baxımından o biri türk dillərindəki qədər geniş yayılmamışdır. İlk yazılı abidələrdən bəzi dilimizin inkişafı müddətində “var” feli yavaş-yavaş öz mövqeyini itirərək, müasir ədəbi dilimizdə isə müstəqilliyini itirərək semantik cəhətdən boşalma keçirmişdir.

Orxon-Yenisey yazılı abidələrində bu söz geniş istifadə olunmuşdur. Məs: **Barduk** yirdə edgüg ol erinç (KT_ş24) / **Getdiyin** yerdə yaxşı olanı o idi.

İliq beg kentü özi görgəli yükünqəli **bardı** / (STB26) / Hökmdar şəxsən özü görüb səcdə etmək üçün **getdi**.

Bəg ər yontunaru **barmış** (LB7) / Bəy ər ilxısına tərəf **getmiş**.

Kuyuda kodaşıma, kunçuyıma adıralu **bardım** (Yn XXIX3) / Sarayda yoldaşım, xanımdan ayrılaraq **getdim** (5; 6).

“Kitabi Dədə Qorqud” dastanının boylarında var(maq), feli get(mək) feli ilə demək olar ki, bərabər səviyyədə işlənmiş, hətta işləklik və miqdar baxımından bir az da üstün olmuşdur (get(mək) feli 130, var(maq) feli isə 218 dəfə işlənmişdir) (10).

Bəzi tədqiqatçılara görə, “var” feli digər türk dillərində işləndiyi kimi, Azərbaycan dilində də geniş işlənir. Əslində var(maq) feli müasir ədəbi dilimizdə işlənir. Bu fel özünü yalnız bir-iki ifadənin tərkibində izini saxlamışdır. Məs: fərqiinə varmaq, ifrata varmaq, var-gəl etmək, xəyala varmaq.

“Var”(maq) feli özünü yalnız qərb qrupuna daxil olan Azərbaycan dili dialekt və şivələrini mühafizə etmişdir. Bu söz həm struktur, həm də semantik cəhətdən ilkin formasını qorumuşdur. Məs:

Varıf-getdi, varıf-gəlsənə, Bir burya varsana, varangələn // vərəngələn, varıbvardı və s. (3; 8).

Dilimizin tarixi leksikası, arxaik sözlər və şivə leksikası ilə məşğul olan tədqiqatçılar da bu felin arxaik söz olduğunu, yalnız bəzi ifadələrdə və şivələrdə qaldığını göstərirlər.

Yuxarıda göstərdiyimiz ifadələrin daxilində hətta müasir yazıçılarımızın əsərlərində də “var” felinə rast gəlmək olur. Məs:

Gəl duraq yanaşı xəyala varaq;

Bizə layla desin suların səsi

(S.Vurğun)

Ula – birləşdirmək mənasında işlənən bu söz yazılı abidələrdə daha çox “ulayı” formasında feli bağlama kimi işlənmişdir. Məs:

Ulayu tört tigin gəlip isbara küli çuriğ yuğlat (KC₂₄) / **Ardınca** dörd şahzadə **gəlib** işbara Bilgə Küli quru dəfn etdilər. Sabımın tüketi esidgil: **ulayu** iniyiqinüm, oğlanım, biriki oğuşum, budunum, biriyyə şad-şapıt begler, yıraya tarkat buyruk begler, otuz... (KT_k1) / Sözüümü tükənənədək eşit, məndən sonra duran kiçik qardaş və qohumlarım, oğlanım, **birləşmiş** qəbiləm, xalqım, sağdan şad və apa bəylər, soldan tarkanlar və buyruq bəylər, otuz

Bu söz Azərbaycan dilinin keçid şivələrində və şeir dilində eyni mənada təsadüf olunur. Məs: həbələ bazı olırdı ucuna da ağac **uluyurdğ** / **birləşdirirdik** / Və yaxud, M.V.Vidadinin dilində oxuyuruq,

Ulaşma hər bir biiqrarə (4, 67).

Künü/küni – aşna, arvad məzmunlu bu sözə daha çox Yenisey yazılı abidələrində rast gəlinir. Məs: Bodınıma, **künimə**, kadınıma adırıldım (Y_{XI}) / Xalqımdan, **arvadımdan**, qohumlarımdan ayrıldım.

... silik kız oğlın **kün** boltı (KT_b57) / Tənüz qadınlarını **kənüz** etdilər.

Yetü yüz er bolıp elsirəmiş (ilsirəmiş) kağansıramış budunuğ **kündəmiş** kuladımış budunuğ türk ... (KT_b13) ... / Yeddi yüz döyüşçü təşkil etməklə, eldən məhrum olan, xandan məhrum olan xalqı **kəniz**, qul olmuş xalqı nəslə parçalanmış türk ... (5; 6).

Qeyd etməliyik ki, küni/künü sözü Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində bəzi fonetik dəyişikliyə uğramışdır. Bu söz özünü əksər dialektlərdə bir-iki ifadənin tərkibində göstərir. Məs: günü, günü-bacı.

Müasir türk ədəbi dilində isə “kuma” – şəklində işlənir.

İsrik – sərxoş, kefli, həyəcanlı, narahat mənası ifadə edən bu söz həm Orxon, həm də Yenisey yazılı abidələrinin dilində iki formada təsadüf olunur. “İsrik” və “isigti”. Məs:

Altun, kümüş, **isiqti**, kutayı bunsuz ança birür tabğac budun sabı süçüq, ağısı yımşak ermis (KT_k5) / O qədər saysız – hesabsız qızıl, gümüş, taxıl içkisi, ipək verən tabğac xalqının nitqi şirin, hədiyyəsi yumşaq idi.

Ər ərdəm elim bolsar, bodun isrik yürümədi (Yn XXIX) / İgid, cəsəratli elim olsa, xalq sərxoş (əsəbi, həyəcanlı) gəzməz (5; 6).

Qazax dialektində və eləcə də klassik ədəbiyyatın dilində işlənən “əsrük” sözü (sərxoş) həmin sözün Azərbaycan dialekt və şivələrinə qalan izləri hesab oluna bilər (3, 221).

Burada e<i əvəzlənməsi hadisəsi baş vermişdir. Digər dil faktları da bu əvəzlənmənin mümkünlüyünü təsdiq edir: il/el; ig/əy; it/et; iş/eş.

Qazax dialektindəki “əsrük” sözünün mənaca Orxon-Yenisey abidələrinin dilində olan “isrik” sözü ilə bağlı olmasının həmin sözün Mahmud Kaşğarının lüğəti və “Kutadqu bilik”də də eyni mənada (sərxoş) işlənməsi təsdiq edir (9, 184).

Araşdırmamız onu göstərir ki, müasir Oğuz ədəbi dilləri Orxon-Yenisey abidələrinin qrammatik xüsusiyyətlərini saxladığı halda, leksik xüsusiyyətlərini nisbətən az mühafizə etmişdir. Leksik xüsusiyyətlər Orta Asiya və Sibir türk dillərində daha çoxdur. Bir faktı da qeyd etməliyik ki, dilin leksik vahidləri xalqın həyatında baş verən iqtisadi-siyasi dəyişikliklərlə daha çox əlaqədə olur. Hər bir dilin leksik tərkibi qrammatik quruluşuna nisbətən substrat (yəni, çarpazlaşma zamanı məğlub olan yerli dilin qələbə çalan gəlmə dildəki izləri) təsirinə daha çox məruz qalır. Ona görə də, “oğuz qrupu dillərinin müxtəlif dövrlərdə qırpaq-karluq təsirinə məruz qalması, ərəb və fars dillərinin güclü təsiri, ayrı-ayrı oğuz dillərinin müxtəlif dilxarici amillərə məruz qaldıqları dil əhatəsi onların fərdi xüsusiyyətlər kəsb etməsinə gətirib çıxarır” (7, 106).

Təhlil onu da göstərir ki, Azərbaycan dilinin dialekt və şivə materialları Orxon-Yenisey abidələrinin mövcud olduğu dövrlərin leksik xüsusiyyətlərini canlı şəkildə qoruyub mühafizə etmişdir. Bu cəhətdən də Orxon-Yenisey yazılı abidələri ilə müasir Azərbaycan dilinin şivələrinin bəzi leksik vahidlərinin qarşıdurma və tutuşdurma üsulu ilə öyrənilməsi müəyyən elmi əhəmiyyətə malikdir. Digər tərəfdən, dialekt leksikasının Orxon-Yenisey abidələrinin dil materialları ilə qarşılaşdırılması, ayrı-ayrı

leksik vahidlərin qədim xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə və semantik inkişafını izləməyə imkan verir.

Məqalə Bakı Dövlət Universitetdaxili 50+50 grant proqramı çərçivəsində yerinə yetirilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı: Maarif, 1979, 256 s.
2. Cəlilov F. Azərbaycan dilinin morfoloqiyası. Bakı: Maarif, 1988, 285 s.
3. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Az SSR EA 1964, 480 s.
4. Vəliyev A. Azərbaycan dialektologiyasına aid materiallar. Bakı: ADU nəşr., 1960, 87 s.
5. Rəcəbov Ə., Məmmədov Y. Orxon-Yenisey abidələri. Bakı: Maarif, 1993, 352 s.
6. Əski türk yazılı abidələri müntəxəbatı. Bakı: ADU 1993, 279 s.
7. Zeynalov F. Türkologiyanın əsasları. Bakı: Maarif 1980 345 s.
8. Şirəliyev M. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı: Maarif, 1967, 421 s.
9. Kaşğarlı M. "Divani-lüğət-it-türk". Ankara: 1939-1941. 3 cildə. I c. 539 s.; II c. 366 s.; III c. 452 s.
10. Türk dillərinin tarixi morfoloqiyasına dair araşdırmalar. Bakı: BDU, 1990, 99 s.
11. Древнетюрский словарь. Л.: Наука, 1969, 676 s.
12. Древние тюркские диалекты и их отражение в современных языках. Фрунзе: "Ылым" 1971, 196 s.
13. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. В 2-х т. Т. I., М.: Наука, 1974, 767 s.

ЛЕКСИКОЛОГИЯ ПАМЯТНИКА ОРХОН-ЕНИСЕЯ (СРАВНЕНИЕ ДИАЛЕКТИКИ И АКЦЕНТА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ)

Э.А.ИБРАГИМОВА

РЕЗЮМЕ

Обосновываясь методу различия в статье дано место анализу памятникам Орхон-Енисея с диалектами и жаргонам и азербайджанского языка.

Становится известным, что древнетюркские письменные памятники – в том числе памятники Орхон-Енисея подвергались разным фонетическим изменениям, существующие несколько языковые единицы защищали свою работы в современных жаргонах и диалектах азербайджанского языка.

THE LEXICOLOGY OF ORKHON YENISEY MONUMENTS (THE COMPARISON OF DIALECTS AND ACCENTS WITH THE AZERBAIJANI LANGUAGE)

E.A.IBRAHIMOVA

SUMMARY

The article analyzes Orkhon-Yenisey monuments based on the differences with the dialects and jargons of the Azerbaijani language.

It becomes obvious that in ancient Turkic written monuments, i.e. Orkhon-Yenisey monuments some existing language units subjected to different phonetic alterations are kept in modern jargons and dialects of the Azerbaijani language.